

УДК 316.4

Аблов Анатолій Федорович

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціальної роботи
факультету психології та соціальної роботи

ОНУ імені І. І. Мечникова

balabanca51@gmail.com

ORCID 0000–0002–8660–4678

[https://doi.org/10.18524/2304-1609.2018.1\(47\).145627](https://doi.org/10.18524/2304-1609.2018.1(47).145627)

**ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ
СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

У статті розглядаються проблеми трансформаційних змін в Україні. Стратегія цих змін має базуватись на знаннях особливостей функціонування, взаємодій і детермінацій суспільних відносин в конкретних історичних умовах та взаємозв'язках минулого, сьогодення та майбутнього. Сучасні проблеми трансформаційних змін в Україні в значній мірі є наслідком минулої сімдесятирічної соціалістичної системи, яка значно вплинула на культуру суспільства. Український проект суспільної трансформації потребує цілеспрямованої і планової, комплексної і системної трансформації сфер суспільного життя та їх компонентів. Реалізація цього проекту залежить від суб'єктивного фактора, влади і політики, інститутів громадянського суспільства, здатності їх шляхом конструктивної взаємодії консолідувати суспільство та наявні ресурси для вирішення передусім двох ключових завдань — здійснення нової індустріалізації на основі новітніх наукових, інтелектуальних технологій та формування культури, яка має відповідати новим формам суспільного життя.

Ключові слова: традиційне, індустріальне і постіндустріальне суспільство, соціальна трансформація і детермінація, соціальна структура суспільства, культура, влада і політика, соціальний проект.

Постановка проблеми. Сучасне постсоціалістичне українське суспільство перебуває в стані якісних соціальних змін, які передбачають цілеспрямовану, комплексну, системну трансформацію усіх сфер його життєдіяльності відповідно до об'єктивних потреб та історичних викликів ХХІ століття. В цих умовах набувають особливої актуальності питання теорії і практики про джерела і механізми, умови і фактори, форми і шляхи, методи і технології соціальних змін, трансформації соціальних інститутів і сфер суспільного життя в їх взаємодії і розвитку. Зважаючи на те, що історія не знає аналогів таких соціальних трансформацій, а сучасна соціальна наука, теорія суспільства не мають адекватних відповідей на це питання, яке залишається предметом вельми актуальних досліджень та гострих дискусій, є нагальна потреба творчого підходу як до застосування теоретичних знань, так і до зарубіжного досвіду суспільного розвитку.

Питання теорії і практики трансформації сучасного українського суспільства розглядаються в спеціальній літературі передусім стосовно конкретних галузей та сфер суспільства. Особлива увага приділяється економічній та по-

літичній проблематиці. Розгляд цих питань на соціологічному рівні здійснено в працях таких українських вчених як В. Бакірова, Є. Головахи, В. Паніото, А. Ручка, В. Танчер, М. Шульга, Е. Якуба та ін. Однак залишаються питання теоретико-методологічного і практичного значення, які потребують комплексного, системного підходу до їх дослідження. До них відносяться зв'язок сучасних проблем трансформаційних процесів з історичним минулим, характером і особливостями взаємодій сфер суспільного життя в умовах системних і якісних соціальних змін, роллю культури в соціальній еволюції, місцем індустріального суспільства в історичному розвитку та інші.

Метою статті є комплексний, системний аналіз проблем трансформації сучасного українського суспільства, місця і ролі, характеру і особливостей взаємодії основних сфер суспільного життя в цьому процесі та визначення шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Протягом абсолютної більшості історичного розвитку доіндустріального суспільства роль і взаємодія соціальних інститутів, сфер суспільного життя була стабільною, економіка і політика, суспільна свідомість і діяльність людей визначалась соціальними умовами, матеріальними потребами і інтересами індивідів, можливостями їх реалізації, обставинами і факторами самозбереження, релігійно-міфологічними уявленнями про світ і традиційними формами регуляції суспільних відносин, сталим та інерційним характером суспільного розвитку. Матеріальна мотивація, економічна детермінанта пронизували всю систему суспільних відносин доіндустріального, аграрного, традиційного суспільства. Країни сучасного постіндустріального суспільства демонструють надзвичайно високу соціальну динаміку, а разом з цим тенденцію до все більшого посилення соціокультурного фактора в його життєдіяльності. Соціокультурні цінності в постіндустріальному суспільстві все більше перетворюються на домінуючі. Соціально-економічні досягнення та життєві стандарти цього суспільства стали надзвичайно привабливими в сучасному світі. Незважаючи на те, що це явище характерне для найбільш розвинутих країн, які складають меншість сучасного світу, однак саме воно відбиває сутність і об'єктивну логіку подальшої соціальної еволюції країн сучасного світу та виступає для них певним соціальним орієнтиром.

Сучасна теорія суспільства має описати, пояснити, визначити тенденції, які виражають характер і зміст його еволюції в історичному просторі між доіндустріальною та постіндустріальною стадією, котрі, вже зрозуміло, різняться фундаментальними відмінностями, якісно іншими парадигмами функціонування і розвитку. В цьому соціальному просторі знаходиться велика та багатоманітна група країн сучасного світу, перед якими стоять складні проблеми соціальних трансформацій, відповідних об'єктивним суспільним потребам. Ці країни суттєво різняться за своїми соціальними та цивілізаційними ознаками, однак усі вони залежать у своєму розвитку від взаємодії передусім сукупності внутрішніх факторів, ресурсів та умов. Все більше науковців в сфері суспільних наук вбачають безпосередній зв'язок між соціально-економічним розвитком і культурою, яка містить в собі компоненти, котрі здатні як сприяти суспільному розвитку, так і стримувати його.

Суспільства сучасного світу в соціальних науках переважно класифікують на три групи залежно від рівня їх розвитку: традиційні (доіндустріальні, аграрні); індустріальні; постіндустріальні. Виокремимо деякі характерні риси і особливості їх сучасного розвитку та сконцентруємо увагу на проблематиці індустріального суспільства та передумовах його руху до постіндустріальної стадії.

Традиційні суспільства здійснюють програму модернізації з одночасним впровадженням інституціональних елементів, механізмів і засобів розвитку, притаманних постіндустріальним країнам, в залежності від їх фінансово-економічних і культурних ресурсів і можливостей. В цих суспільствах лише формується індустріальний сектор економіки і практично відсутні інститути громадянського суспільства і, як наслідок цього, політико-правова система має авторитарний характер з деякими формально-ритуальними елементами демократії. Модернізація в цих суспільствах залежить передусім від суб'єктивного фактора, влади і політики та здійснюється переважно в авторитарній формі.

Серед індустріальних країн важливо виділити кілька їх різновидів. Перша група — це країни, які поступово, хоч із деяким запізненням здійснили індустріалізацію, пережили певні неадекватності, кризи в соціально-економічній і політичній еволюції, однак в сучасних умовах рухаються з різною швидкістю в напрямку постіндустріального суспільства.

До другої групи віднесемо постсоціалістичні країни, які не входили до колишнього СРСР. Їх особливістю є те, що основи ринкової економіки, індустріалізація, демократичний устрій, інститути громадянського суспільства, відповідна цим інститутам культура в них склалися до їх включення в соціалістичну систему. Після демонтажу соціалізму в цих країнах досить легко відбулась реанімація ринкових відносин, суб'єктів приватної власності, інститутів демократії. Суспільна свідомість, історична пам'ять, соціальна спадковість зберегли субстанціональні основи культури колишньої системи суспільства, що і створило можливість їх соціальної реанімації. Рух більшості цих країн до постіндустріальної стадії є досить стабільним.

До третьої групи належать країни, які виникли в результаті розпаду СРСР. Вони неоднорідні передусім за своїми соціокультурними засадами. Особливе місце серед них займають Україна, Росія і Білорусь, індустріалізація яких відбулась за соціалістичним проектом, тоталітарним режимом та соціалістичною культурною революцією. Сучасні проблеми цих країн в значній мірі обумовлені історичним минулим. В цих країнах немає проблеми реанімації досвіду культури ринкової економіки, підприємництва, демократії, інститутів громадянського суспільства, прав і свобод людини і громадянина. Ці соціальні інститути і практики почали формуватись лише з розпадом СРСР. При цьому, якщо Росія успадкувала досить цілісну систему суспільства, то Україні і Білорусі належало здійснити її формування та оптимізацію соціальних інститутів, яке триває і досі. Білорусь це здійснює в авторитарному режимі з опорою, в значній мірі, на успадковані з часів соціалізму економічні відносини і структури та залежний від Росії розвиток.

Україна обрала шлях незалежного, суверенного розвитку, відповідного європейським стандартам, формування вільної ринкової економіки, демократичного устрою, правової і соціальної держави, інститутів громадянського суспільства, захисту прав і свобод людини і громадянина. Це проект не стільки трансформації суспільства, скільки формування нового соціального організму, якісно нової сукупності соціальних інститутів, відповідних їм соціальних організацій, системи статусно-рольових позицій, правових та інших соціальних норм, що мають врегулювати зв'язки і взаємодії між інститутами на соціальному рівні, на якому фундаментальну роль відіграють право і культура, що пронизують та впорядковують усю систему суспільних відносин. Однак будь-яке суспільство несе в собі певну спадковість, вплив минулого, що передається передусім через культуру.

Особливістю українського, російського та білоруського суспільства є те, що вони мали сімдесятирічну комуністичну добу та по суті не мали практики капіталістичного розвитку, ринкової економіки і політичної демократії. Капіталізм в політико-правовому часовому вимірі існував в Росії з лютого до жовтня 1917 р., а в системному — він взагалі не відбувся. Ринкова економіка і політична демократія, права і свободи людини і громадянина, конституційно-правова держава вперше в історії були результатом буржуазно-демократичних революцій, здійснених політико-ідеологічним рухом лібералізму в рамках європейської цивілізації. Соціальний проект жовтневої революції в Росії був альтернативним відносно до європейського ліберального проекту і передбачав протилежні соціальні цінності культури, економіки і політики, які були втілені в суспільну свідомість методами тоталітарного режиму, що саме і стоїть на заваді сучасних трансформаційних процесів в нашому суспільстві. В Україні ця проблема набула гостроту тому, що ідентифікація значної частини нашого суспільства відбувається у відповідності з цими цінностями й у національно-культурній площині їх свідомості. Саме в цьому соціальному середовищі, передусім, існує неприйняття європейського вектора розвитку країни. Навіть у палких прихильників європейського вибору спостерігається брак необхідних цінностей та зразків соціальної поведінки. Вирішення цієї проблеми потребує відповідних соціокультурних змін.

Важливою характеристикою суспільства є форма і шляхи, механізми та методи його модернізації, переходу до індустріальної стадії. Саме індустріальна праця об'єктивно породжує потребу якісних соціальних змін системи суспільства на стадії модернізації. Відкрите, класове, конкурентне суспільство з вільною матеріально вмотивованою працею приходить на зміну примусової праці аграрного, традиційного суспільства. Система статусно-рольових позицій в індустріальному виробництві є виключно досяжною, конкурентною, матеріально вмотивованою, що стимулює потребу в знаннях, розвиток здібностей, професіоналізму, креативності, ініціативи, підприємництва, довіри, соціальної відповідальності тощо. Це вимоги, які потребує ставить індустріальне суспільство, котре виникає в результаті промислової та буржуазно-демократичної революції. Подальша його еволюція призводить до все більшого насичення виробництва науковими

досягненнями, інтелектуальними технологіями в усіх сферах суспільства, а, особливо, у сфері матеріального виробництва, витісняючи фізичну працю автоматизацією, а потім робототехнікою з сучасними комп'ютерними електронними програмами і системами управління постіндустріального суспільства. Характер і зміст, принципи і методи індустріалізації економіки та відповідні соціальні зміни в культурі і політиці, базисний тип особистості, сукупність соціальних рис індивідів задають певну парадигму розвитку країни, що обумовлює її функціональність та органічність щодо постіндустріальної стадії суспільства.

Індустріалізація в Україні, Росії та Білорусі здійснювалась примусово політико-адміністративними методами з використанням засобів терору і класової боротьби, у соціалістичному форматі суспільних відносин при повній забороні приватної власності та вільної підприємницькій діяльності суб'єктів економічних відносин. Така, в цілому, сімдесятирічна соціальна практика і цілеспрямована державна політика мала наслідком формування з абсолютної більшості селянства з феодальним світоглядом в керованій і дисциплінованій робочій силі колгоспів та промислових підприємств під управлінням держави і керівництвом правлячої партії з антиринковою і антидемократичною ідеологією. В суспільстві склалась значною мірою певна суміш патріархально-патерналістської культури. Сформовані і успадковані поколіннями людей базисні цінності економічної і політичної культури соціалізму були не функціональні щодо проголошеної мети суспільних змін після розпаду комуністичної системи 1991 р. Задекларовані соціальні зміни усвідомлювались і підтримувались більшістю суспільства, однак для них бракувало відповідних знань, переконань, цінностей, зразків поведінки, традицій, ідеології як в суспільстві в цілому, так і у владній еліті. Спроби розбудови сучасного українського суспільства, що спираються на джерела і цінності консервативної ідеології доіндустріального суспільства, не є продуктивними, вони функціональні лише для захисту нації, державності, суверенітету, незалежності. Відповіді на питання в частині вільної ринкової економіки і демократії лежать в системі ліберальної ідеології і практики, а соціальної стабільності — в ідеології соціал-демократизму. Український проект соціальних змін має виходити з об'єктивної оцінки соціальних реалій, бути науково-прикладним і одночасно політико-ідеологічним, певним синтезом консервативної, ліберальної та соціал-демократичної ідеологій, на основі чого необхідно досягти соціальної єдності і мобілізації усіх ресурсів і сил, як умови його здійснення та формування індустріального суспільства органічного його постіндустріальній стадії.

Визначальним фактором розвитку індустріального суспільства є модель, в якій здійснювалась його індустріалізація та відповідні соціокультурні зміни, в соціалістичній, авторитарно-тоталітарній чи капіталістичній, демократично-правовій формі, від чого залежить якість усієї системи цього суспільства. Історичні можливості тієї чи іншої моделі визначаються передусім культурою суспільства, а конкретно-історична форма політичним обставинами та співвідношенням політичних сил. Після 1991 р. в Україні не було знайдено оптимальної форми зв'язку розвитку індустріального сек-

тора економіки двох якісно різних соціальних моделей. Соціалістична модель базувалась на певній культурі і функціонально забезпечувалась адміністративно-командною системою управління. Демонтаж останньої призвів до руйнації індустріального сектора і економіки в цілому. Основною проблемою в економічній сфері є розпад індустріального сектора та занепад системи фундаментальної і прикладної науки, які втратили адміністративно-командні механізми їх зв'язку соціалістичної моделі і не отримали відповідних механізмів в системі ринкових відносин. Можливістю запобігти цьому вірогідно було встановлення авторитарної системи правління, яка мала б забезпечити функціональність економіки та здійснити необхідне реформування системи суспільства на зразок китайського досвіду. На заваді такої перспективи став передусім політико-культурний фактор.

Сучасне українське суспільство потребує комплексного, системного проекту соціальних перетворень, який би відбивав реалії сьогодення, зважаючи на внутрішні та зовнішні фактори, передбачаючи здійснення нової індустріалізації економіки на засадах новітніх інтелектуальних технологій і в цьому необхідно було б використати певний досвід реформ групи розвинених країн Східної Азії. Так, наприклад, в 70-ті роки ХХ століття Малайзія була бідною, аграрною та вкрай політично нестабільною країною з міжнародними та міжрелігійними протиріччями. Патріотична і професійна влада цієї країни розробила двадцятирічний план нової економічної політики, проект системної трансформації основних сфер суспільства, реалізація якого забезпечила вирішення проблем бідності і безробіття, культури і освіти, політичних, міжнародних конфліктів. Малайзія перетворилась на економічно високорозвинену та стабільну країну.

Досвід Малайзії в котрий раз показав, що міра успіху будь-якого соціуму чи нації є по суті відображенням системи цінностей, які складають основу культури, котра виступає визначальним фактором досягнень людської діяльності в усіх сферах суспільного життя. Малайзійський проект вдалось реалізувати завдяки культурному перевихованню малайців, які стосовно ділової культури стали зовсім іншою нацією. Зневіра у своїх можливостях і здібностях, яка сформувалась в умовах колоніальної залежності, переросла в період трансформації у впевненість в своїх силах і здібностях, віру в успіх в усіх сферах життя. І хоч нові соціальні зміни супроводжувались випадками злочинності, хабарами, жадібністю та іншими крайніми проявами матеріалізму, це не послабило малайзійську владу і суспільство в рішучості продовження курсу трансформаційних змін, які, в кінець кінцем, принесли надзвичайно позитивні результати. Підсумовуючи досягнення країн Східної Азії, перший прем'єр-міністр Республіки Сінгапур Лі Куан Ю сказав: «Ми — аграрні суспільства, що пройшли індустріалізацію за останні одне-два покоління. Те, що на Заході відбувалось 200 років і більше, тут продовжується близько 50 років і менше» [3, с. 153]. Досвід країн Східної Азії має бути застосований з врахуванням специфічних національно-культурних, релігійних і політичних умов українського суспільства та базуватись на відповідних теоретико-методологічних та прикладних дослідженнях соціальних наук.

Перехід до постіндустріальної стадії суспільства неможливий без якісних перетворень індустріального сектора економіки на основі новітніх досягнень фундаментальної і прикладної науки, інтелектуальних технологій, робототехніки, котрі, кількісно і якісно збільшуючи матеріальне виробництво, одночасно зменшують питому вагу зайнятого населення в цьому секторі, звільняючи робочу силу для потреб сфери послуг, яка має набути статусу провідної галузі економіки. Сьогодні в Україні зростає сфера послуг на основі використання імпоротної продукції, тоді як індустріальний сектор економіки не має суттєвих зрушень. Ключовою складовою українського проекту має бути нова індустріалізація країни, здійснена на основі новітніх наукових знань та інтелектуальних технологій, відповідній соціокультурній, політико-ідеологічній та правовій основі.

Український проект трансформаційних змін має адекватно визначати зміст і пріоритети реалізації його завдань як на інституціональному, так і на галузевому рівні, відповідно до особливостей потреб сучасної стадії розвитку, котра характеризується наявністю системної кризи, в основі якої лежить певний зв'язок економічної, політичної і культурної сфер суспільства. Стратегія пріоритетів має базуватись на знаннях соціальної природи і специфіки суспільних відносин різних сфер, особливостях їх взаємодій в конкретних історичних умовах, визначенні причинно-наслідкових зв'язків, системоутворюючих факторів, соціальних детермінант.

У соціальній філософії та соціології ці питання носять теоретичний і достатньо дискусійний характер. Вони лежать передусім на рівні загально-соціологічних теорій, які на них дають різні відповіді. В сучасній соціологічній науці питання про місце і роль економічних і неекономічних (соціальних, політичних, культурних) детермінант суспільного розвитку є одним з ключових. Це питання виступає теоретичною дилемою, яка була поставлена класиками соціології і залишається дискусійною до цього часу. Якщо К. Маркс і його послідовники вважали, що економічний фактор є визначальним в будові і розвитку суспільства, то М. Вебер таку роль відводив неекономічним факторам, а саме релігійним цінностям, протестантській етиці, що зумовили зростання науки і технологій, раціоналізацію соціального та економічного життя, становлення і розвиток капіталізму. По суті, протестантська релігійна етика як ідеологічний фактор за М. Вебером виступає головною причиною, що визначила перехід від традиційного до індустріального суспільства, капіталістичної ринкової економіки, політичної демократії, правової, а потім і соціальної держави. Релігія, цінності, ідеологія, раціональність, наука належать до сфери культури, суспільної свідомості, котра у М. Вебера на противагу матеріалісту К. Марксу, виступає детермінантою, визначальним чинником суспільного розвитку в процесі промислової і буржуазної революції, переходу до індустріального суспільства, становлення його як цілісної системи.

Ніклас Луман звертається до комунікації, в якій він вбачає детермінанту відтворення і розвитку суспільства. В роботі «Суспільство як соціальна система» він пише: «Суспільство — це комунікативно закрита система. Вона породжує комунікацію через комунікацію», в чому Н. Луман бачить

самодетермінацію суспільства [2, с. 101]. Прихильники теорії інформаційного суспільства компонентом самодетермінації суспільства вважають інформацію, а теоретики технологічного детермінізму — нові соціальні технології. Всі ці підходи так чи інакше концентрують свій пошук визначального соціального фактора в системі культури. Досвід сучасних постіндустріальних країн, на наш погляд, свідчить, що таким компонентом культури виступають новітні досягнення фундаментальної і прикладної науки, які реалізуються через систему комунікацій, інформаційні та соціальні технології, котрі і забезпечили транзит індустріального суспільства до постіндустріального. Сучасні комунікації, інформаційні, соціальні, інтелектуальні технології самі є продуктами наукового знання і виступають засобами, інструментами його реалізації та матеріалізації.

Розвиток постіндустріальних країн показує, що індустріальне суспільство було лише першою висхідною, перехідною стадією якісно нової історичної епохи, в якій відбувається переформатування системи суспільства, котре отримує надзвичайно високу соціальну динаміку і взаємозалежність суспільних відносин, інститутів, сфер суспільного життя, що породжує багатоманітні і якісно нові соціальні комунікації і проблеми, протиріччя і конфлікти, вирішення яких обумовлює посилення ролі та вимог до політико-правової сфери, влади і політики, здатних до адекватних відповідей багаточисельним соціальним викликам. Еволюція індустріального суспільства в постіндустріальну стадію функціонально залежить від їх спільних органічних економічних, політико-ідеологічних та культурних основ, які складаються на стадії індустріалізації.

Посилення ролі владно-політичного фактора в життєдіяльності індустріального суспільства знайшло своє відображення в соціальних дослідженнях. Американський соціолог Е. Шилз, на противагу теоріям економічного і культурного детермінізму, обстоює теорію політичного детермінізму. Е. Шилз в поясненні визначального, системоутворюючого чинника суспільного життя віддає пріоритет владі і політиці. В своїй праці «Суспільство і суспільства: макросоціологічний підхід» Е. Шилз, аналізуючи ознаки суспільства, пише: «Головними факторами, що створюють і зберігають суспільство, є центральна влада, згода і територіальна цілісність» [4, с. 344–345]. За Шилзом суспільство — це сукупність об'єднаних людей, колективів, які взаємодіють і обмінюються послугами один з одним «...в силу свого існування під спільною владою, котра здійснює свій контроль над територією, позначеною кордонами, підтримує і насаджує більш менш спільну культуру» [4, с. 344–345].

Існує точка зору, що недоцільно визначати певну сферу відносин в якості детермінуючого фактора суспільного життя, оскільки усі вони рівноцінні у своїй функціональності. Це досить слабка теоретична позиція, що веде до втрати орієнтирів у розумінні і визначенні причинно-наслідкових зв'язків в системі суспільства, його закономірностей та історичних перспектив.

Проект трансформації соціальної системи, на наш погляд, повинен враховувати складну динаміку взаємодії системи суспільних відносин у

якісно різних історичних умовах. «Явище соціальної детермінації має об'єктивний характер і конкретно-історичну форму прояву. Традиційному, аграрному, доіндустріальному суспільству, з відповідним йому рівнем виробничих сил та виробництва, притаманний економічний детермінізм, дія якого, в значній мірі, розповсюджується і на індустріальне суспільство» [1, с. 48]. Визначальним фактором соціальної поведінки індивідів в традиційному суспільстві виступають матеріальні потреби. Перехід до індустріального суспільства, промислова та буржуазно-демократичні революції руйнують старий соціальний порядок, систему їх соціальних норм, виникає явище соціальної аномії, що обумовлює суттєве посилення ролі влади і політики, формування розгалуженої системи політичних інститутів, від професіоналізму яких залежить новий соціальний порядок та доля країни. Саме дії владно-політичного фактора визначали форму і напрямок, зміст і характер становлення і розвитку системи індустріального суспільства, в якому формувались матеріальні, культурні та політико-правові передумови трансформації його в постіндустріальну стадію. Країни, що перебувають на індустріальній стадії, знаходяться у визначальній залежності від дії суб'єктивного фактора, влади і політики, їх соціокультурних цінностей та ідеологій, що відкриває соціальний простір їх багатоманітного і багатоваріантного вектора історичного вибору. Відображенням цього явища стали теорії нелінійного розвитку суспільства. Багатоваріантність вибору, нелінійність розвитку — це реальність індустріальної стадії історичного розвитку суспільства, епоха політичного детермінізму, яка існує в системі влади і політики, однак кожний із цього вибору має свою ціну. Досвід не тільки тоталітарних режимів епохи індустріального суспільства має застерігати сучасні нації щодо наслідків та відповідальності вибору свого майбутнього. Культура в цьому виборі має вирішальне значення.

Соціальна детермінація проявляється у субстанціональній і функціональній формі. Субстанціональною формою соціальної детермінанти протягом всієї історії людства була і залишається культура, яка виступає першоосновою усіх сфер суспільства, кожна з яких має своє функціональне призначення, специфіку і певну автономію. Соціальне виникає як культурне з моменту виділення з природно-біологічної форми існування індивідів. У процесі історичного розвитку з соціально-культурного виокремлюється соціально-економічне, пізніше політико-правове, які інституціоналізуються в окремі сфери суспільного життя, соціальні інститути, специфічні суспільні відносини та отримують певну форму і зміст, логіку функціонування і розвитку, однак базуються на спільній культурі. Культура — це субстанція, соціальний гумус суспільства, усіх сфер його життя [1, с. 49].

Якщо субстанціональна форма соціальної детермінанти є стабільною, консервативною, основою системи культури, то функціональна виступає змінною, котра визначається домінуючими життєвими потребами соціуму. Матеріальні потреби були домінуючими на абсолютній більшості історії людства. Економічний детермінізм функціонально обумовлював систему суспільних відносин в межах субстанціональної соціокультурної детермі-

нанти, вихід за яку вів до дестабілізації соціального порядку, часто мав наслідком руйнацію суспільства.

Функціонування і розвиток суспільства протягом його історичної еволюції здійснювались в рамках взаємодії трьох основних компонентів, що умовно складають парадигму: «економіка — політика — культура». Кожний із компонентів цієї парадигми в певних історичних умовах виступає функціональною соціальною детермінантою, в рамках якої потенційно знаходиться історична можливість, об'єктивна пріоритетна соціальна стратегія подальшого розвитку суспільства. Економічний детермінізм був притаманний традиційному суспільству, політичний — індустріальному, а культурний — постіндустріальному. Однак ці форми функціонального детермінізму виступають лише як домінуючі фактори суспільного розвитку. В реальній дійсності завжди існує їх певна взаємодія.

Функціональна форма соціальної детермінанти є змінною (економіка, політика, культура), має історичний характер, змістовно залежить від стану суспільної свідомості, основних цінностей і завдань історичної епохи, відбиває процес раціоналізації суспільного розвитку, вона чутлива до суттєвих впливів внутрішніх та зовнішніх соціальних умов і факторів.

Культура як субстанція суспільного життя є його невід'ємним атрибутом, змінюються лише міра і форма її розвитку та впливу на усі сфери людського буття. Культура традиційного суспільства стабілізувала його соціальний порядок, виконувала консервативну функцію. Якісні соціальні інновації в цьому суспільстві мали долати відповідні соціокультурні компоненти, які без влади чи потужного соціального руху не мали перспективи реалізації, а часто призводили до радикальних конфліктів. Раціоналізація історичного розвитку суспільства є проявом зростаючої ролі функціональної складової культури і лише у постіндустріальному суспільстві культура набуває статусу функціональної детермінанти. «В постіндустріальному суспільстві вперше в історії людства субстанціональна і функціональна складові соціальної детермінанти досягають єдності і саме тому це суспільство потенційно відповідає дійсній природі людини, забезпечує вищий рівень її самореалізації» [1, с. 49]. Функціональна роль культури як соціальної детермінанти залежить від суб'єктивного фактору, стану суспільної свідомості, міри усвідомлення суспільних потреб країни, а тому між субстанціональною і функціональною складовими культури як соціальної детермінанти завжди виникають і будуть виникати певні розбіжності. Гострота цієї проблеми генерується і з причин еволюційних змін в субстанціональній складовій культури.

У перехідних, транзитних суспільствах, в умовах якісних трансформаційних перетворень, на стадіях модернізації владно-політичний фактор отримує статус визначального в системі суспільних відносин, і це є проявом політичного детермінізму. Історична доля суспільства залежить від цього суб'єктивного фактору, відповідних соціальних проектів і дій влади, в яких має бути адекватно врахована культура як субстанціональна детермінанта, в котрій знаходяться компоненти, які легітимізують соціальні зміни, нові форми економічного і політичного життя, так і функціональна

складова культури, що виступає духовним, інтелектуальним джерелом цих змін, соціальних інновацій, соціокультурним фактором трансформаційних процесів, суспільних змін. Суб'єктивний фактор, влада і політика мають сприяти розвитку як субстанціональної, так і функціональної складової культури і, передусім прогресу освіти і науки, прикладному застосуванню новітніх наукових досягнень в інтелектуальних, інформаційних та соціальних технологіях, спрямованих на матеріальне і духовне виробництво.

В сфері культури важливо розрізнити компоненти і їх властивості, які виражають її субстанціональну основу, виконують консервативну функцію, забезпечують стабільність соціального порядку, легітимацію соціальних інновацій та тих компонентів, що презентують функціональну основу культури, продукують ці інновації, нові ідеї та форми суспільного життя. В перехідних суспільствах, на стадії їх трансформації, це питання має надзвичайно важливе значення і функціонально воно залежить від дії суб'єктивного фактора, влади і політики. Саме на цій стадії розвитку суспільства виникає простір біфуркації з альтернативними «аттракторами», шлях до одного із яких значною мірою залежить від владно-політичного фактора, взаємодії влади і політичної нації, громадянського суспільства, їх здатності обрати адекватні соціальні пріоритети і політичні стратегії в усіх сферах суспільного життя. Неадекватність влади субстанціональним і функціональним соціокультурним потребам і устремлінням суспільства породжує соціально-політичну дестабілізацію, революції, масові протести у тій чи іншій формі. Революційні події в Україні ХХІ ст. були викликані цими причинами, і саме вони відвели країну зі шляху до небезпечного «аттрактора», втрати незалежності. В цих подіях спрацювала консервативна політико-ідеологічна установка суспільства, однак вона не отримала належного змістовного продовження в ліберальній та соціал-демократичній складовій суспільного розвитку саме з суб'єктивних причин і, передусім, відсутності комплексного, системного проекту трансформаційних змін, спрямованих на активізацію діяльності суб'єктів ринкової економіки, створення сприятливого інвестиційного середовища, оновлення індустріального сектора економіки на основі новітніх досягнень науки та технологій, формування середнього класу, утвердження соціальної справедливості в усіх сферах суспільного життя. Привнесена в українську політичну практику модель розвинутих європейських країн, що базується на передвиборчих платформах, коаліційних угодах, для реалій перехідного постсоціалістичного суспільства не є достатньо продуктивною, вона орієнтована на вирішення поточних суспільних проблем сталої, нормально функціонуючої суспільної системи. Для перехідного суспільства важлива консолідація соціальних сил навколо довгострокового проекту трансформаційних змін з ефективною системою державного і громадського контролю. Такий проект мав би надати значну мотивацію суспільству, бути певним критерієм оцінки влади та політичних сил щодо його виконання.

Генезис сучасних проблем українських трансформаційних процесів знаходиться передусім в соціокультурній сфері, а їх вирішення лежить в пло-

щині влади і політики. Усвідомлення цього чинника відбивається певною мірою в сучасних реформах системи освіти. Саме через якісну освіту і розвиток науки необхідно осучаснити та консолідувати базові соціокультурні цінності, забезпечити органічну єдність, інтеграцію національної волі і науки, інтелектуальних технологій як визначального чинника трансформаційних процесів системи українського суспільства.

Єдність національної волі і наукових знань та технологій виступають необхідною соціокультурною умовою становлення якісно нової соціальної системи, формування якої залежить значною мірою від дії суб'єктивного фактора та інститутів громадянського суспільства. Адекватна влада і політика є тим функціональним чинником, котрий за своїм сутнісним призначенням має поєднати соціокультурну складову і політико-правову в досягненні мети трансформаційного проекту, потужного соціально-економічного розвитку, на основі якого мають бути закріплені, оптимізовані нові форми суспільного життя. Мова йде про певну узгодженість дії культури як субстанціональної і влади як функціональної соціальної детермінанти, невідповідності чи протиріччя між якими значно ускладнить трансформаційні процеси.

Соціокультурні трансформації є найбільш фундаментальними соціальними змінами, на основі і під впливом яких формуються, розвиваються та легітимізуються якісно нові форми суспільного життя, соціальні системи. Суспільства, які дали адекватні відповіді на виклики історії, нові потреби розвитку індустріального суспільства, досягли постіндустріальної стадії, і це стало можливим завдяки новій формі соціальної інтеграції, єдності національної волі та наукових знань, інтелектуальних технологій як ключових компонентів соціокультурної системи, котра в постіндустріальних країнах отримала статус визначального фактора суспільного розвитку.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Стратегія суспільних змін має базуватись на знаннях законів і форм функціонування і розвитку суспільних відносин, їх взаємодій і детермінацій в конкретних історичних умовах та взаємозв'язках минулого, сьогодення та майбутнього. Якщо традиційне суспільство характеризувалось економічним детермінізмом взаємодій суспільних відносин та сфер життя, то у постіндустріальній його стадії в якості домінуючого все більше утверджується соціокультурний фактор. Індустріальне суспільство по суті виступає як перехідна, транзитна фаза до постіндустріальної стадії. Перехід від традиційної до індустріальної стадії характеризувався руйнацією соціального порядку, виникненням стану соціальної аномії, революційними соціальними змінами та утвердженням політичного детермінізму в системі взаємодій суспільних відносин.

Сформульований підхід звертає увагу на потребу дослідження і переосмислення місця і ролі індустріального суспільства в історичному розвитку, а також конкретно-історичного підходу щодо розуміння явища соціальної детермінації в системі взаємодій сфер суспільного життя.

Українське суспільство характеризується наявністю системної кризи, що проявляється у низькій ефективності соціальних інститутів, незаверше-

ності і недосконалості їх формування та неадекватною взаємодією. Сучасні проблеми трансформаційних змін в Україні, значною мірою, є наслідком минулої сімдесятирічної соціалістичної системи, яка значно вплинула на культуру, котра виступає суттєвим фактором функціональності усієї системи соціальних інститутів та форм життєдіяльності суспільства. Такий висновок орієнтує подальші дослідження на пізнання генезису дисфункціональних соціокультурних чинників сучасних трансформаційних процесів та шляхів, методів, технологій трансформації соціокультурної сфери відповідно до суспільних потреб.

Український проект суспільної трансформації потребує довгострокової, цілеспрямованої і планової, комплексної і системної трансформації соціальних інститутів, сфер суспільного життя та їх компонентів з врахуванням специфіки їх взаємодії на стадії індустріального суспільства та місця і ролі субстанціональних і функціональних основ культури. Привнесена в українську політичну практику модель розвинутих європейських країн, що базується на передвибірчих платформах, коаліційних угодах, для реалій перехідного постсоціалістичного суспільства не є достатньо продуктивною, вона орієнтована на вирішення передусім поточних суспільних проблем сталої, нормально функціонуючої суспільної системи. Все це вимагає досліджень, щодо як форми і змісту трансформаційного проекту, так і політичної практики його реалізації.

Український проект соціальних змін має виходити з об'єктивної оцінки соціальних реалій, бути науково-прикладним і одночасно політико-ідеологічним, певним синтезом консервативної, ліберальної та соціал-демократичної ідеологій, на основі чого необхідно досягти соціальної єдності і мобілізації усіх ресурсів і сил як умови його здійснення та формування індустріального суспільства органічного його постіндустріальній стадії.

Це положення орієнтує дослідників на аналіз проблем формування індустріальної моделі, яка має бути органічною постіндустріальній стадії суспільства, забезпечення тісного зв'язку розвитку освіти, науки та науково-прикладних досліджень вимогам трансформації сучасного українського суспільства, історичним викликами ХХІ століття.

Ключовою проблемою української економіки є занепад її індустріального сектора, який не має належної науково-технічної, технологічної, інтелектуальної бази після розпаду адміністративно-командної системи управління. Без нової індустріалізації на основі новітніх наукових знань, інтелектуальних та інформаційних технологій економіка та суспільство не отримають системної завершеності, функціональності та історичної перспективи досягнення постіндустріальної стадії розвитку. Важливо сформулювати адекватні ринковим умовам форми інтеграції науки і виробництва.

Органічною частиною системної завершеності трансформаційного проекту має бути оптимізація взаємодії соціальних інститутів, сфер суспільного життя, яка забезпечується такими двома механізмами соціальної регуляції суспільних відносин, як право і культура, що пронизують усю сукупність цих відносин, надають їм цілісність та ефективну взаємодію. Здійснюваний український трансформаційний проект базується передусім

на позитивному праві без належного соціокультурного, ідеологічного супроводу. Право без адекватної соціокультурної підтримки втрачає свою ефективність. Нові економічні та політичні форми суспільного життя не набрали належної функціональності саме з причини невідповідної політичної і економічної культури. Корупція, чесноти, довіра, професіоналізм, відповідальність, патріотизм, соціальна справедливість — це передусім проблеми культури. Розробка і реалізація соціокультурного проекту має бути органічною складовою сучасної стадії трансформації українського суспільства. Проблема взаємозв'язку культури і права в умовах якісних соціальних змін є надзвичайно актуальною і потребує спеціальних досліджень.

Реалізація трансформаційного проекту передусім залежить від суб'єктивного фактора, влади і політики, котра покликана об'єднати країну та за широкої і дієвої підтримки громадськості втілити його в життя, відкрити нові перспективи історичного розвитку українського суспільства.

Список використаних джерел і літератури

1. Аблоу А. Ф. Освіта і наука в трансформаційних процесах сучасного українського суспільства // Роль вищої освіти в соціально-економічному розвитку країни: світовий та національний досвід: зб. матеріалів міжнародної науково-практичної конференції 3–4 листопада 2017. — Одеса: ОНУ, 2017. — С. 48–51.
2. Луман Н. Общество как социальная система / Никлас Луман. — М.: Логос, 2004. — 232 с.
3. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Самюэль Хантингтон. — М.: Издательство АСТ, 2016. — 640 с.
4. Шилз Е. Суспільство і суспільства: макросоціологічний підхід / Е. Шилз // Американська соціологія. Перспективи, проблеми, методи. — М.: Прогресс, 1972. — 392 с.

REFERENCES

1. Ablov A. F. (2017). Osvita i nauka v transformacijnyh procesah suchasnogo ukrayinskogo suspilstva [Osvita i science in the transformation of the processes of the Ukrainian Ukrainian community]. Odessa.: «ONU» [in Ukraine].
2. Luhmann Niklas. (2004). Obshchestvo kak socyalnaya sistema [Society as a social system]. Moscow.: «Logos» [in Russian].
3. Huntington Samuel. (2016). Stolknovenye cyvylyzacyj. [Clash of Civilizations]. Moscow.: «Publishing house AST» [in Russian].
4. Shils E. (1972). Obshchestvo i obshchestva: makrosociologichnyj podhod [Society and societies: Macro-sociological approach]. Moscow.: «Progress» [in Russian].

Аблов Анатолий Федорович

кандидат философских наук, доцент кафедры социальной работы
факультета психологии и социальной работы

ОНУ имени И. И. Мечникова

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ ТРАНСФОРМАЦИИ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

Резюме

В статье рассматриваются проблемы трансформационных изменений в Украине. Стратегия этих изменений должна базироваться на знаниях особенностей функционирования, взаимодействия и детерминаций общественных отношений в конкретных исторических условиях и взаимосвязях прошлого, настоящего и будущего.

Современные проблемы трансформационных изменений в Украине в значительной степени является следствием прошлой семидесятилетней социалистической системы, которая значительно повлияла на культуру общества. Украинский проект общественной трансформации требует целенаправленной и плановой, комплексной и системной трансформации сфер общественной жизни и их компонентов. Реализация этого проекта зависит от субъективного фактора, власти и политики, институтов гражданского общества, способности их путем конструктивного взаимодействия консолидировать общество и имеющиеся ресурсы для решения, прежде всего, двух ключевых задач — осуществления новой индустриализации на основе новейших научных, интеллектуальных технологий и формирования культуры, соответствующей новым формам общественной жизни.

Ключевые слова: традиционное, индустриальное и постиндустриальное общество, социальная трансформация и детерминация, социальная структура общества, культура, власть и политика, социальный проект.

Ablov A. F.

Candidate of Philosophy, Associate Professor, Department of Social Work,
Faculty of Psychology and Social Work

ONU named after I. I. Mechnikov

SOME PROBLEMS OF THE THEORY AND PRACTICE OF TRANSFORMATION MODERN UKRAINIAN SOCIETY

Abstract

The article deals with modern problems of theory and practice of transformational changes in Ukraine. The strategy of these changes must be based on knowledge of the features of the functioning of social relations in specific historical conditions and the interrelations of the past, present and future. Ukrainian reality requires a long-term, comprehensive and systematic plan for the transformation of all spheres of social life, taking into account the specifics of their interaction in the conditions of an industrial society. The article formulates a point of view according to which the economy acts as a determining factor of the system of public relations of traditional society, politics — industrial, and culture — postindustrial, but all of them are in close interaction and subject to various influences.

The current problems of transformational changes in Ukraine, to a large extent, are a consequence of the last seven-decade socialist system, which has significantly influenced the culture of society. Culture is, in fact, the substance of all forms of social

life. Modern economic and political institutions of Ukraine have low efficiency in connection with the inadequate economic and political culture of society. It is advisable to supplement the project of transformational changes with the socio-cultural component aimed at forming the necessary knowledge, values, attitudes, patterns of individuals' behavior in the relevant spheres of public life.

The most important problem of the transformation of Ukrainian society is the implementation of a new industrialization of the economy based on the latest achievements of fundamental and applied science, the use of intellectual and information technologies in all spheres of public life. The industrial society should be organically to the values and principles of the functioning of its post-industrial stage, which creates appropriate prospects for its development.

The implementation of the transformation project depends on power and politics, civil society institutions, their ability to solve constructively their key problems, to open new opportunities for the development of Ukraine.

Key words: traditional, industrial and postindustrial society, social transformation and determination, social structure of society, culture, power and politics, social project.

Стаття надійшла до редакції 29.05.2018